

Суд як державний орган

Конституція України проголосила права й свободи людини найвищою соціальною цінністю й поклала на державу обов'язок з їх дотримання й захисту. В юридичному механізмі цього захисту беруть участь всі гілки влади, але особливе місце відводиться суду, одним із головних завдань якого і є захист прав людини і громадянина.

Олександр ДУДЧЕНКО,
аспірант кафедри організації
судових та правоохоронних органів
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Суд як орган державної влади досліджувався у наукових працях такими вченими, як В. Анішина, К. Гуценко, С. Дегтярьов, Н. Дювернуа, Г. Єрмошин, В. Єршов, І. Марочкін, В. Маляренко, І. Михайловська, Л. Москвич, І. Назаров, О. Прокопкнко, С. Прилуцький, А. Рижаків, М. Чельцов-Бебутов, Ю. Якимович та іншими науковцями і практиками. При цьому позиції авторів щодо визначення поняття суду, його місця серед інших органів влади в багатьох випадках є різними та застосовуються неоднаково. Разом з тим поняття та суть суду як складової судової системи не має належного визначення ані в науковій літературі, ані у вітчизняному законодавстві. Тому метою цієї публікації є вивчення і узагальнення існуючих підходів до розуміння природи суду та формування авторського погляду на цю проблему.

Суд є основним елементом судової системи. Багато аспектів

організації та діяльності судів мають дискусійний характер і не мають однозначного тлумачення. Навіть дефініція «суд» має кілька значень, адже зміст її обумовлений тим, що застосовується це поняття в тій чи іншій галузі права (законодавства) чи на побутовому рівні. Але й при використанні в галузях права зміст цього поняття іноді можна визначити лише у контексті. Так, в одному значенні термін «суд» становить собою переважно узагальнене поняття органу, наділеного повноваженнями щодо реалізації одного з видів державної влади – судової. У цьому значенні суд насамперед є органом судової влади без уточнення – який, де, з якою компетенцією тощо. У другому значенні суд – це конкретна судова установа, що має додаткові характеристики, які уточнюють та індивідуалізують його, а також визначають його територіальну та предметну юрисдикцію, тобто йдеться вже про конкретний державний орган. У третьому значенні поняття «суд» є ідентичним процесуальному поняттю «судове засідання», тобто процесуальній формі здійснення правосуддя у судових стадіях і судових провадженнях. Четверте значення слова «суд» тісно пов'язане з особами, які судять, тобто суддями, незалежно від їх кількісного складу¹.

Таке різноманіття підходів до розуміння терміна «суд» насам-

перед зумовлене багатовіковою історією цього феномену. Існує думка, що суд початком своєї історії має виникнення держави. Так, В. Маляренко пов'язує виникнення суду зі створенням держави та зазначає, що суд – це орган держави для здійснення правосуддя, який з'явився одночасно з виникненням держави та є її неодмінним атрибутом². Є також протилежна точка зору. Так, на думку С. Прилуцького, суд виник набагато раніше за державу, та він визначає його передусім як соціальний феномен, основою якого є антропологічна властивість людини до логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та оцінки. Він пов'язує виникнення суду як окремої форми людських відносин з ранніми стадіями не тільки людської цивілізації, а й самого розвитку людини як істоти соціальної³. Звісно, з таким судженням погодитись важко, оскільки, кажучи про суд, завжди мається на увазі процес вирішення конфліктів, які виникли в суспільстві між окремими його членами, а не в свідомості окремої людини. На мою думку, суд у своєму сучасному розумінні виник разом зі становленням державної влади, окремі повноваження якої увійшли до компетенції суду, тобто суд – це орган влади.

Звісно, за такий довгий час існування та розвитку суду історія вносила корективи у розуміння

цього феномену і зумовила кілька значень терміна, що розглядається. На цьому наголошує й Н. Дювернуа: «Слово суд в древньому мові не могло означати того ж означення поняття, которое мы с ним соединяем. Судья не прилагает только, а в одно время и раскрывает закон, узнает правду и применяет ее, ибо для судьи нет заранее выраженных, готовых постановлений, которые могли бы служить руководством в каждом отдельном случае. Судом поэтому называются и те правила, которыми руководствуется судья, и действие разбора данного дела»⁴. Тобто під категорією «суд» в ті часи розуміли і норми, за якими розглядалися справи, й судочинство в цілому.

На сьогодні міжнародне законодавство відповідно до прецедентної практики Європейського суду з прав людини визначає суд як орган, що здійснює юрисдикційні повноваження, тобто який уповноважений виносити шляхом застосування норм права за певною процедурою обов'язкові для виконання юридичні рішення у спорах між носіями прав та обов'язків. Встановлено, що «суд» (у значенні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) повинен відповідати таким вимогам: 1) створення й формування складу відповідно до закону; 2) достатня тривалість строку повноважень суд-

дів, їх незмінюваність протягом цього строку; 3) незалежність і неупередженість; 4) публічний характер функціонування суду; 5) контроль за судовою владою з боку суспільства; 6) визнання юридичної обов'язковості рішень суду, заборона їх зміни позасудовими способами; 7) обґрунтованість і вмотивованість судових рішень; 8) наявність судової процедури, яка забезпечувала б достатню гарантію прийняття справедливого рішення в кожному конкретному випадку⁵. Однак разом з тим Європейський суд з прав людини до «суду» відносить й органи, які не належать до судової системи України. Так, вирішуючи справу «Ромашов проти України», Європейський суд з прав людини визнав комісії з трудових спорів «судом, встановленим законом». При цьому він зазначив, що в сфері трудових спорів комісія є першою інстанцією, звернення до якої має відбутися відповідно до пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цій справі невиконання рішення комісії з трудових спорів було прирівняне Європейським судом з прав людини до невиконання рішення судового органу⁶.

Незважаючи на багатозначність терміна «суд», ряд дослідників або робили певні спроби формулювання єдиного розуміння зазначеного поняття, або обґрунтовували необхідність

його використання для характеристики відповідного явища, дії або органу.

Так, С. Дегтярьов стверджує, що найбільш доцільним є визначення суду як органу судової влади. На його думку, жодні інші судові органи, окрім суду, не належать до судової влади. Із цією тезою не погоджується І. Назаров, наголошуючи, що до органів судової влади, окрім судів, необхідно відносити й інші органи, такі як Вища рада юстиції, Державна судова адміністрація, кваліфікаційні комісії суддів⁷, тому й використання цього визначення винятково для позначення суду як одного з державних органів судової влади є нелогічним.

Більш широке розуміння значення суду запропонувала В. Анішина, яка, використовуючи термін «суд» як синонім судової влади, зазначає, що суд як частина державної влади, що виступає від імені держави мовою права, а не сили, діє винятково з ініціативи заінтересованої особи і лише в конституційно визначених цілях правосуддя, є виключно соціально цінним інститутом. Суд є провідником права і діє як механізм досягнення балансу між публічним і приватним інтересами, як гарант застосування норм і правил, які відповідають Конституції, правовим принципам, нормам міжнародного права⁸. І. Михайлівська, говорячи про незалежність суду, зазначає, що необ-

хідною, проте недостатньою умовою втілення принципу незалежності суду в реальність соціального життя, є визнання судової системи самостійною судовою владою⁹. На мій погляд, з таким порівнянням не можна погодитись, оскільки навіть найширше розуміння суду не охоплює всіх ознак судової влади як гілки державної влади. Слід погодитись з К. Гуценком, який зазначає, що при характеристиці поняття «судова влада» помилково ототожнювати її з державним органом – судом, оскільки владою слід вважати не орган або посадову особу, а те, що вони можуть і в змозі зробити, по суті, це – повноваження, функція, але не її виконання¹⁰. Такої самої точки зору дотримуються й інші науковці. Так, В. Городовенко вважає, що судову владу варто розуміти не як органи або систему органів, що її здійснюють, а як право цих органів виконувати певні дії і власне виконання цих дій¹¹.

А. Рижаків зазначає, що суд як орган судової влади – це не будівля суду і не однойменна установа, яка в ньому розміщується. Під судом як органом судової влади розуміється певний склад суду, який розглядає кримінальну, цивільну справу, справу про адміністративне правопорушення або справу, підсудну Конституційному Суду¹². Однак, на мою думку, таке визначення суду як державного органу

звужує природу цього інституту, діяльність якого полягає не лише в здійсненні правосуддя. Так, слід погодитись з Г. Єрмошиним, який стверджує, що суд будь-якого рівня – це державний орган, який здійснює від імені держави правосуддя. Ця сфера діяльності суду регулюється процесуальним законодавством, однак водночас цей орган державної влади здійснює разом з правосуддям й певну позапроцесуальну діяльність¹³. Тобто йдеться про те, що суд, крім здійснення правосуддя, виконує й іншу діяльність, яка теж належить до його компетенції. Так, наприклад, апеляційний суд, крім розгляду справ, ще аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства тощо.

Традиційно при характеристиці суду прийнято робити акцент саме на тому, що суд – це спеціальний орган, який здійснює правосуддя, і розглядаючи при цьому тільки власні теоретичні та практичні питання судочинства, не приділяючи уваги тому, що насамперед суд є органом державної влади, який має певну внутрішню структуру та взаємовідносини як в самій структурі, так і з іншими органами державної влади¹⁴. Тобто суд є окремим, самостійним елементом правовідносин, що мають місце у суспільстві.

Категорія «державний орган» залежно від галузі її застосування визначається по-різному, однак найбільш універсальне поняття, на мій погляд, було запропоновано П. Василенковим, який охарактеризував державний орган як організацію, яка становить частину державного апарату, що має певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, створюється в законодавчо визначеному порядку, володіє певним методом роботи, наділена повноваженнями виступати від імені держави й покликана вирішувати її завдання і здійснювати основні функції¹⁵.

Ознаками, що відрізняють державні органи від недержавних органів та організацій, є такі: а) формування державного органу з волі держави і здійснення ним своїх функцій від імені держави; б) виконання кожним державним органом чітко визначених, встановлених у законодавчому порядку видів і форм діяльності; в) наявність у кожного такого органу юридично закріплених організаційної структури, територіального масштабу діяльності, спеціального положення, що визначає його місце й роль у державному апараті, а також порядку його взаємовідносин з іншими державними органами та організаціями; г) наділення державного органу повноваженнями державно-владного характеру¹⁶.

Проаналізувавши зазначені ознаки, можна стверджувати, що суду притаманні всі основні ознаки державних органів, які, звісно, доповнюються і особливими ознаками, які виникають внаслідок специфічності основної функції суду – здійснення правосуддя.

Виходячи з вищенаведеного, можна сформулювати таке визначення: суд як державний орган є окремим елементом судової системи, який створюється у встановленому законом порядку і реалізує завдання та функції держави в межах судової влади на підставі наданої компетенції, діє на певній території відповідно до визначених процесуальних форм організації й методів діяльності та складається з визначених законодавством посад. Таким чином, загальними ознаками суду як державного органу є такі:

- суд є окремим елементом судової системи. Слід звернути увагу на те, що суд є не самостійним елементом, а частиною системи, тобто таким, що має внутрішньосистемні зв'язки з іншими елементами цієї системи. І. Назаров виділяє такі внутрішньосистемні способи взаємодії судів, як: процесуальна взаємодія, яка полягає в злагодженій діяльності судів різних інстанцій із забезпечення розгляду правових спорів по суті, в апеляційному, касаційному й іншому порядку; організаційна взаємодія, в про-

цесі якої вирішуються питання організаційного характеру; взаємодія з питань суддівської самоорганізації¹⁷. Однак водночас кожний суд має власне офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою¹⁸. У ч. 3. ст. 150 Закону України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» на прикладі Верховного Суду України показано, що суд є юридичною особою. Тобто кожний суд є окремим суб'єктом правовідносин;

- суд створюється в чітко встановленому законом порядку. Особливості виконуваних функцій вимагають, щоб суди формувалися і діяли з дотриманням спеціальних правил – правил, які докорінно відрізнялися б від тих, що передбачені для законодавчих і виконавчих органів¹⁹. Так, у створенні судів задіяні в різних формах усі гілки влади: виконавча, законодавча та судова. Порядок, у якому утворюються суди, регламентований на законодавчому рівні та є обов'язковим. Також слід звернути увагу на порядок добору суддів. Комплектування судів кадрами здійснюється шляхом суворого відбору. Вимоги, що висуваються до кандидата, повинні відповідати не тільки об'єктивним характеристикам, таким, наприклад, як вік, громадянство, а і суб'єктивним (освіта, морально-ділові якості, відсутність судимості тощо); та-

кий порядок передбачає неупереджений добір суддів, здатних професійно, грамотно і чесно розглядати і вирішувати справи, що дозволить запобігти проникненню в суддівський корпус некомпетентних та аморальних людей;

- *через суд реалізуються функції та завдання держави в межах судової влади.* Перед кожним суспільством і державою стоять конкретизовані в певній формі завдання і функції, які мають вирішуватись і виконуватись залежно від потреб, інтересів, цілей, бажань та можливостей всього суспільства, панівного класу або всієї нації. Центральне місце в системі функцій демократичної держави належить функції охорони прав і свобод людини і громадянина. Її основою є принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю, невідчужуваності та непорушності її основних конституційних прав і свобод. Виконання функції захисту прав і свобод людини і громадянина здійснюється системою державних органів, серед яких особливо важлива роль належить органам правосуддя²⁰. Україна, ратифікувавши в 1997 р. Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, взяла на себе зобов'язання забезпечити кожному, чиї права порушені, ефективні способи правового захисту. При реалізації цього захисту суду відводиться осо-

бливе місце, тому що фундаментальним призначенням суду є саме захист прав людини і громадянина;

- *суд наділений виключною компетенцією.* Для кожного з органів влади установлено компетенцію, яка відповідає його призначенню, місцю в цій гілці влади, в загальній системі влади та його співвідношенню з іншими органами влади. Якщо Конституція визначила повноваження певного органу влади, він не може переймати повноваження іншого, передавати їх чи відмовляти від них²¹. У ст. 124 Конституції України зазначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Ця сама норма дублюється і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Суду надані виключні повноваження щодо здійснення правосуддя саме тому, що жоден інший державний орган не має такої можливості ухвалювати рішення на підставі безпосереднього, всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи в умовах гласного й усного судового розгляду, при забезпеченні змагальності і рівноправності сторін²²;

- *діє на певній території.* Судова система в основному будується за територіальним прин-

ципом, тобто юрисдикція суду найчастіше охоплює певну адміністративно-територіальну (район, місто) або державно-територіальну одиницю (республіка, область тощо), на якій він знаходиться²³. Цей принцип було закріплено на найвищому рівні – в Конституції України, однак закріпивши принцип на термінологічному рівні, Основний Закон не розкриває ані змісту, ані критеріїв визначення території дії судів загальної юрисдикції. Тому в науковій літературі існує багато різних підходів до розуміння принципу територіальності, однак основа будь-якого підходу полягає у тому, що кожен суд має право здійснювати свою компетенцію тільки на певній території;

- *діє відповідно до чітко визначених процесуальних форм організації та методів діяльності.* Як вже було зазначено, суд діє не на власний розсуд, а відповідно до встановлених державою правил. Ці правила відображають загальнолюдський досвід, суворо лімітують усе, що повинно відбуватися в суді при розгляді питання. Основна їх мета – забезпечити законне, обґрунтоване і справедливе рішення. Встановлені для законодавчих і виконавчих органів процедури не володіють тією всебічністю, яка притаманна для

судових процедур²⁴. А це означає, що розгляд справи і прийняття в ній рішення можливе лише за неухильного дотримання процесуального законодавства, норми якого регулюють практично всі найбільш істотні питання, які можуть виникнути при підготовці та проведенні судового засідання;

- *складається з закріплених посад.* Суд, як і будь-який орган державної влади, складається з певних «цеглинок», якими є посади державного органу. Саме посада є першоелементом органу державної влади, і щоб обіймати відповідну посаду, людина повинна відповідати певним діловим, професійним, адміністративним та моральним якостям. Ефективність реалізації властивих цій посаді повноважень безпосередньо залежить від того, хто обіймає цю посаду.

Таким чином, акцентую не на функціональному, а саме на організаційному аспекті суду, що, на мій погляд, є недостатньо вивченим. Звісно, такий підхід до розуміння суду як державного органу не є остаточним. Це поняття потребує подальшого дослідження та наукового обґрунтування з перспективою закріплення в подальшому його на законодавчому рівні та застосування в наукових джерелах.

¹ Див.: Організація судової влади в Україні: Навч. посібн. / За ред. І.Є. Марочкина, Н.В. Сібільової. – Харків, 2007. – С. 68–69.

- ² Див.: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 686.
- ³ Див.: Прилуцький С.В. Суд як соціальний феномен цивілізаційного розвитку людства // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 12. – С. 21.
- ⁴ Дювернуа Н.Л. Источники права и суд в Древней России: Опыты по истории русского гражданского права. – СПб., 2004. – С. 165.
- ⁵ Див.: Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб., 2004. – С. 323–325.
- ⁶ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ромашов проти України» від 27 липня 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 31.
- ⁷ Див.: Назаров І.В. Органи судової влади України // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 10. – С. 12.
- ⁸ Див.: Анишина В.И. Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации: формирование, содержание и перспективы развития: Монография. – М., 2006. – С. 10-12.
- ⁹ Див.: Михайловская И.Б. Суды и судьи. Независимость и управляемость: Монография. – М., 2010. – С. 7.
- ¹⁰ Див.: Правоохранительные органы: Учебн. / Ред. К.Ф. Гуценко. – М., 1997. – С. 43.
- ¹¹ Див.: Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: Монографія. – К., 2007. – С. 43.
- ¹² Див.: Рыжаков А.П. Правоохранительные органы: Учебн. – М., 2004. – С. 33.
- ¹³ Див.: Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / Под ред. В.В. Ершова. – М., 2006. – С. 403.
- ¹⁴ Див.: Ершов В.В. Суд в системе органов власти (к вопросу об административном судопроизводстве) / Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: Тези доп. та наук. повід. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січня 2007 р.) / За заг. ред. В.В. Комарова. – Харків, 2007. – С. 15–18.
- ¹⁵ Див.: Василенков П.Т. Органы советского государства и их система на современном этапе. – М., 1967. – С. 41.
- ¹⁶ Див.: Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебн. – М., 2004. – С. 345.
- ¹⁷ Див.: Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: Монографія. – Харків, 2011. – С. 21-22.
- ¹⁸ Див.: Там само. – С. 30.
- ¹⁹ Див.: Правоохранительные органы: Учебн. / Ред. К.Ф. Гуценко. – М., 1997. – С. 48.
- ²⁰ Див.: Загальна теорія держави і права: Підручн. / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Харків, 2009. – С. 96–97.
- ²¹ Див.: Скомороха В.Є. Проблеми становлення судової влади в Україні і конституційне правосуддя // Актуальні проблеми політики. – 2003. – Вип. 16. – С. 9–20.
- ²² Див.: Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: Монографія. – К., 2007. – С. 50.
- ²³ Див.: Гуськова А.П., Шамардин А.А. Правоохранительные органы (судоустройство): Учебн. – М., 2005. – С. 38.
- ²⁴ Див.: Правоохранительные органы: Учебн. / Ред. К.Ф. Гуценко. – М., 1997. – С. 49.

Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії комерційному підкупу

Як негативне соціальне явище корупція на сьогодні проникла у всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Незважаючи на те, що за суспільною небезпекою корупція у недержавних структурах очевидно поступається корупції у сфері публічного управління, її рівень не може не викликати занепокоєння.

Яна РИЗАК,
аспірантка кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України,
юрист 3 класу

Одним із проявів корупції є передбачений ст. 368-3 Кримінального кодексу (КК) України комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Ця кримінально-правова норма є законодавчою новелою, а тому потребує докладного наукового аналізу.

При розробленні оновленого антикорупційного законодавства України наш законодавець орієнтувався насамперед на норми міжнародного права. Зокрема, особливий вплив мала Конвенція ООН проти корупції 2003 р., яка була ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. і набрала